

Od modernih k deliberativnim predstavam o mnenjskih procesih

POVZETEK: Mnenje je ključen pojem modernih predstav o družbi in vlogi posameznika v njej, pri čemer je tesno povezan z izhodišči razsvetljenske misli (kot na primer pri Tönniesu, Habermasu in drugih). Odsotnost obče sprejetih opredelitev in modelov odpira vprašanje, ali in na kakšen način mnenja še izpolnjujejo vlogo, kot jo postavlja razsvetljenska filozofija (in moderne teorije družbe) – so še mehanizem miselnega osvobajanja in oblikovanja kritične države v sodobnem javnem življenju? Analize kažejo, da je bilo preoblikovanje javnega vselej odvisno od mnenjskih procesov, problem sodobnih družb pa je, da postajajo vse bolj izmuzljivi. Namen besedila je v tem smislu ugotoviti, kako dve sodobni tradiciji raziskovanja mnenjskih procesov postavljata pogoje za razmislek o pre-oblikovanju javnega. Gre za klasično, empirično komunikološko raziskovanje, v katerem je izmenjevanje mnenj dejansko opredeljeno kot del javnosti, ter za ideje deliberativne demokracije. Ključno vprašanje, ki ga postavljam z analizo, je, ali velja ohraniti linearističen pogled na mnenjske procese in kako omogočiti združevanje v skupna mnenja.

KLJUČNE BESEDE: mnenje, javnost, deliberativna demokracija, empirično komunikološko raziskovanje, konsenz

1. Razsvetljenske korenine modernističnega pojma »mnenje«

Mnenje je ključen pojem modernih oziroma modernističnih predstav o družbi in vlogi posameznika v njej, pri čemer so prizadevanja, da bi ta pojem natančneje opredelili in ga vmetili v aktualno družbeno dogajanje, tesno povezana z izhodišči razsvetljenske misli. Podobo modernemu razumevanju pojma »mnenje« je narekoval specifičen filozofski program, ki si je prizadeval poiskati izhod iz »nedoletnosti človeštva« (Kant 1996). Ideja razsvetljenstva je bila predvsem v tem, da velja vselej znova iskati pogoje za svobodno izražanje oziroma spoznavanje mnenj, saj se s tem odpirajo možnosti za preseganje omejitev, ki so jih nalagala tradicionalna izročila in miti. Razsvetljensko gibanje je mogoče v tem smislu predstaviti kot odločno razpiranje prostora, kjer je bilo mogoče oziroma kjer bi bilo *častno* svobodno misliti in govoriti. William Godwin (1756-1836), morda najbolj radikalni politični filozof iz tega obdobja, je znano Rousseaujevo misel o izvoru legitimne politične moči v celotnem volilnem telesu, ne le v njegovih predstavni-kih, tozadevno zaostрил v drzno normativno izpeljavo o kar največji

raznolikosti mnenj: »Če želimo dospeti do resnice, je treba vsakega posameznika naučiti samostojno raziskovati in misliti. Če začne sto oseb spontano vlagati vse svoje moči v reševanje nekega vprašanja, je verjetnost, da bodo pri tem uspešni, mnogo večja, kakor če bi se s tem vprašanjem ukvarjalo le deset oseb« (Godwin 1995: 473).

Tri zamejitve so na tem mestu nujne za natančno vmestitev naslovnega problema. Zlitje filozofskega programa, kakor ga je zarisalo razsvetljenstvo, ter kasnejših refleksij o družbenem razvoju (pretežno kritičnih do razsvetljenske družbene misli), se v najbolj izdelani obliki pojavi v modernih teorijah družbe, denimo pri Tönniesu (1998, 1999). V tem smislu, kot prvič, razumem naslovno opredelitev mnenj z izrazom »modernistično« kot značilnost, ki se teoretsko napaja v razsvetljenski filozofiji, aplikativno pa že dosega začetke sodobnih demokracij. V moderne teorije družbe, ki so si, izhajajoč iz kantovske epistemologije, prizadevale izpeljati aksiome racionalnega, umnega družbenega življenja, se namreč mnenja vpisujejo kot sredstvo, s katerim postane otipljiva posameznikova (in *eo ipso* tudi kolektivno) racionalnost.¹ Moderno pojmovanje mnenj je, kot drugič, utemeljeno na izkušnjah razvitih zahodnoevropskih družb (gl. tudi Habermas 1989, Baker 1992, Peters 1995); vseeno pa je mogoče nekatere vsebinske kategorije, s katerimi se povezuje razmeroma uspešno aplicirati na (raziskovalno in politično) marginalizirane zgodovinske kontekste (Beaud 1993, Castiglione 2000, Pinter 2001b). V povezavi s tem me, kot tretjič, v pričujočem besedilu zanimajo abstraktne, teoretske značilnosti mnenj, ne pa njihove kontekstualno pogojene uresničitve.

Različne refleksije o mnenjih in mnenjskih procesih so si skladne v oceni, da jih ni mogoče preprosto ujeti s teoretskimi aparati, če jih želimo vmestiti v širši družbeni okvir (oziroma v teorije družbe); slednjim se celo izmikajo in jih pogosto preraščajo (gl. Tönnies 1997, Price 1992, Zolo 1992, Peters 1995). Analiza mnenj in mnenjskih procesov zato pogosto vodi v zapletene in mersko zahtevne modele; predvsem pa (med teoretiki družbe) ne obstaja kakšen konsenz o modelu mnenjskih procesov niti splošno sprejeta opredelitev. Več implikacij je mogoče izpeljati iz te ocene; posebej zanimiva je tako imenovana »politična« problematičnost mnenj v javnem življenju, ki je pogosto osrednji motiv analiz, saj je z izražanjem – bodisi javnim ali tudi nejavnim, kot denimo na volitvah – (naklonjenih) mnenj opredeljena suverenost politične oblasti.

Ta problem je klasičen in v različnih pojavnih oblikah nastopa tudi v razsvetljenski filozofiji. Politična problematičnost razsvetljenske zamisli o emancipa-tornem naboju mnenj je bila v tem, da so bila vse do tega časa (v predrazsvetljenski misli in praksi) mnenja o zadevah, ki so se nanašale na skupni interes, domena majhnega števila posameznikov iz vrst posvetnih in verskih oblasti. Zlasti v fevdalnih družbah je bilo značilno, da so bile skupne zadeve po tradiciji poverjene predstavnikom oblasti oziroma so si jih ti prilastili z »argumentom tradicije«. Po analizi Jürgena Habermasa o zgodovinskem prelomu reprezentativne javnosti, ki jo je negovala fevdalna družba, v kasnejšo meščansko javnost (1989), ki nastane z ekonomsko emancipacijo oziroma osamosvojitvijo subjektov razsvetljenske zamisli, bi lahko sklepali, da se oblastno »prisvajanje« odločanja in menjenja o zadevah, ki so v skupnem interesu, jasno odraža v redukciji pojma javno na tisto, kar je v domeni države. Laursen (1996) podobno ugotavlja, da že Immanuel Kant s svojo opredelitvijo meje med javnim in zasebnim pravzaprav

subverzivno nastopi zoper omejujoče razumevanje javnega kot sfere oblasti, ki je prevladovalo v fevdalnih družbah. Z analizo zgodovinskih virov je bilo ugotovljeno, da je do 18. stoletja ta predstava splošno razširjena; kot piše Laursen (1996: 255), najbolj očitno v besedilih pravnih znanosti. Med številnimi odzivi na Habermasovo zgodnjo teorijo javnosti (1989) ni težko najti še drugih analiz, ki kažejo na vzajemno prepletanje političnih, družbenih in filozofskih idej v procesu krhanja razmerij med javnim in zasebnim, ki ga je sprožila pozna fevdalna družba. Goodmanova (1995) je denimo sistematično analizirala tako imenovano »bralno republiko« v Franciji, katere temeljna značilnost je bilo uveljavljanje pisateljev, pesnikov in drugih piscev prek družabnih salonov; se pravi prek *prostorov oblikovanja in izražanja mnenj*. (Izjemen prerez takšne oblike druženja je nedavno prikazal film *Ridicule*, genialno literarno poustvaritev pa, kot priznava tudi Habermas, Bahtin v Rebellaisovem svetu.)

Zanimivo je, kot lahko beremo pri Goodmanovi (1995), da so se ob literarnih salonih v Parizu kmalu pojavili »muzeji«, ki so bili namenjeni le moškim in v katerih so se (po identični logiki kot v salonih) posamezniki združevali iz povsem enakih razlogov kot obiskovalke salonov. Ti »muzeji« so nastali celo kot neke vrste upor zoper hedonizem ženskih združb v salonih (1995: 33-35), kjer se je predvsem odvijalo poigravanje z novimi idejami, mnenji, izkušnjami (in zlasti tudi s tistimi, ki so jih predstavljali; pesniki, pisatelji, slikarji, itd.). V ženskih salonih so bili moški le predmet intelektualne zabave; kot je poudarjal tudi Habermas (1989), so salone večinoma – v zasebno slast – organizirale vplivne in premožne ženske, medtem ko iz analize Goodmanove izhaja, da so bili lahko »muzeji« tudi vir ekonomske prosperitete za njihove organizatorje; obenem so imeli celo izjemen političen naboj: zato ugotavlja, da se francoska revolucija, »ki je preobrazila bralno republiko, ni začela leta 1789, temveč leta 1779, ko so se začeli moški združevati v svoje lastne zasebne združbe, ne da bi jih pri tem nadzorovale ženske. Ko se je leta 1789 literarna javna sfera preobrazila v politično javno sfero, je že bila maskulinizirana; 'demokratska' republika iz leta 1792 je odsevala omejitve in izločitve bralne republike iz osemdesetih let tega stoletja« (Goodman 1995: 36).

Skupna ugotovitev zgodovinskih analiz je, da so bili literarni saloni bistveni za preoblikovanje »režimov« javnosti (in zasebnosti). Z vidika naslovnega problema je mogoče celo reči, da je k transformaciji pripomoglo *informirano in vse bolj kritično menjenje*.² Da se je fevdalno pojmovanje javnega prelomilo, je bila nujna uveljavitev sistematičnega dvoma kot legitimne (znanstvene, umetniške in tudi teološke) drže; z dvomom so se razvijale predstave, ki so odstopale od utečenih. Politična problematičnost procesa družbene kritike, kot je omenjal že Tönnies (1998), se je ostro pokazala prav v poznem fevdalizmu. »Kot menjski spopadi so religiozni spopadi izjemnega pomena. Zaradi njih so si že pogosto skočili v lase cele države in ljudstva, toda predvsem gre za spopade, ki se bijejo znotraj ljudstva. Če jih obravnavamo v grobih potezah, potem se ujemajo predvsem z nasprotjem med podeželskim in mestnim načinom razmišljanja, se pravi s temu ustrezajočimi okoliščinami.« (Tönnies 1998: 23)

Če je bilo za razsvetljenstvo menjenje eno ključnih meril dozorevanja človeštva (Kant 1996; Popper 1976; gl. tudi Habermas 1989), se danes zdi teoretsko zapostavljanje te dejavnosti enako odrekanju možnosti, da bi dozorelost sploh presodili; nekritično

rabo pojma mnenje velja v tem smislu interpretirati celo kot specifično preценjevanje zrelosti. Rečeno drugače, če je bila za razsvetljensko misel dilema o tem, kaj sploh pomeni »imeti mnenje«, bistvena za prepoznavanje komunikacijskih, akcijskih in kognitivnih potencialov posameznika in družbe, se sodobni pomen te dileme vzpostavlja z identičnim argumentom – le v obratni smeri; medtem ko je bilo treba po predstavah razsvetljenske misli takšen pregled šele izgraditi, se je v sodobnih družbah že izmuznil.

Da bi omogočil sistematično preverjanje takšne kritične ocene, postavljam nasprotno tezo, katere »operacionalna« ideja je poiskati teoretske zamisli, ki mnenjem pripisujejo osrednji pomen in njihovo vlogo postavljajo v odnos z drugimi kompleksnimi družbenimi procesi. S tem je določen tudi pričujoči raziskovalni problem. Problem seveda ni nov, saj ga je mogoče prepoznati v drugih analizah. V tem oziru je zanimiva študija Castiglioneja (2000); njegova reinterpretacija klasične liberalistične ideje o posameznikovi rabi javnega razuma se namreč začne kot vprašanje o tem, ali javna raba uma »sploh lahko igra svojo vlogo v politiki sodobnih družb« (Castiglione 2000: 43). Izvirnost problema, ki ga obravnavam v nadaljevanju, je v pozornosti na *oblikovanje robnih pogojev menjenja v sodobnih teorijah, ki se ukvarjajo s procesi pre-oblikovanja javnosti*. Pri tem imam v mislih zlasti klasično (empirično) komunikološko raziskovanje, v katerem je izmenjavanje mnenj dejansko opredeljeno kot del javnega (življenja, prostora), ter ideje deliberativne demokracije, ki so v zadnjem času z analizo mnenjskih procesov redefinirale možnosti sodobnih demokracij.

Takšna zastavitev v sodobni literaturi ni prisotna; njena specifičnost pa je, da lahko z njo razvoj teorij razumem tudi kot (tvorno) obliko javnega življenja in s tem razprem razmislek o isti problematiki na neki drugi ravni. Teoretske analize (javnega) v sodobni literaturi so bistveno ožje naravnane in ko posežejo v empirično stvarnost, jih redkeje zanima narava, značaj dejavnosti. Ko denimo Jürgen Habermas, ki na nekaterih mestih združuje spoznanja empirične komunikologije in aktualnih pojmovanj demokratičnih ureditev (1989, 1996), razmišlja o pojmu javna sfera kot lokusu javnega življenja (1989; 1996), ga predvsem zanima konkretna socialna kategorija – javnost.³ Pričujoče besedilo se, za razliko od Habermasovega raziskovalnega projekta o javnosti (gl. Chambers 1996; Škerlep 1997), ukvarja z možnostmi in omejitvami javnega življenja, ki izvirajo iz posebnosti mnenjskih procesov. Menjenje je tu postavljeno v ospredje, javno življenje pa je posledično opredeljeno zelo ohlapno – kot preplet *komunikacijskih* procesov, ki imajo javni značaj oziroma se odvijajo v javnosti. Vprašanje, ki me zanima, je zato mogoče formulirati tudi kot vprašanje o tem, na kakšen način se (pojem) javnosti uveljavlja, ali morda celo izgublja, v sodobnih teorijah mnenjskih procesov.

V zadnjem času se je za zelo produktivno izkazala teza o usihanju javnega življenja ali o »evakuaciji področja javnega«, kot temu pravi Carey (1995). To tezo bi bilo mogoče izpeljati iz kompleksnih analiz denimo Arendtove (1996), ki je ugotavljala, da je sodobno področje javnega napolnilo »nečastno delovanje«, umanjala pa je pristna želja po doseganju slave in kreposti z nastopom v javnosti; Richarda Sennetta, ki je trdil, da se v sodobnih družbah umika »javni človek« (Sennett 1979); ali Brucea Robbinsa (1993), ki je zapisal, da je javnost le še prikazen (Robbins 1993). Kot teoretski odziv na to spoznanje sta se oblikovala dva večja konceptualna obrata, ki poskušata ponovno

premisлити potencie komuniciranja oziroma znova ovrednotiti dinamiko mnenjskih procesov v javnem življenju.⁴

Prvi izmed teh obratov je vezan na modele deliberativne demokracije (gl. Bohman 1996; Elster 1998; Habermas 1996). Mesta, kjer se ti modeli dotikajo mnenjskih procesov, ponujajo dinamično nadomestilo za agregiranje individualnih preferenc, ki je utečeno v volilnih in drugih participativnih praksah sodobnih demokracij. V zameno za hipno oddajanje glasov, ponujajo avtorji tega modela reflektivno ter argumentirano nadomestilo za oblikovanje skupne volje. Izhodiščna empirična izkušnja, ki je botrovala nastanku in kasneje razmahu idej o deliberativni demokraciji, je bila povezana z nezadovoljstvom glede participacije posameznikov v sodobnih demokracijah; zato avtorji pogosto omenjajo padanje volilne udeležbe, nižjanje stopnje politične motiviranosti, naraščanje neinformiranosti, primere moralne panike, ipd. (Dryzek 2000). Drugi pojmovni prelom v analizah mnenjskih procesov pa je mogoče prepoznati v nekaterih – vsekakor razmeroma redkih – študijah komunikacijskih procesov, ki so vezane na tradicijo empiričnega komunikološkega raziskovanja in se, podobno kot modeli deliberativne demokracije, pozorno posvečajo odnosu med komuniciranjem in mnenjskimi procesi. Posebnost teh študij (npr. Dayan in Katz 1994, Kim 1997, Shamir in Shamir 2000) je, da se oddaljujejo od uveljavljenih predstav o družbenem vplivu, množičnem komuniciranju in politični informiranosti. Še vedno jih sicer zanima oblikovanje preferenc posameznikov oziroma njihovo nastajanje, vendar pri tem iščejo nove možnosti za konceptualizacijo njihovih značilnosti, kot so racionalnost, premissljenost, informacijska opora in tako dalje.

Ker gre v obeh primerih za izvorni teoretski usmeritvi, ki sta šele v zadnjem času pritegnili pozornost, se pričujoče besedilo giblje predvsem v kontekstu nekaterih osnovnih predpostavk, relevantnih za naslovni problem. Namenjeno je obravnavi treh problemov: (1) opredeljevanju meril za »kompetentno« oblikovanje mnenj, (2) načinu vzpostavljanja političnega značaja in določnosti mnenj, ter (3) oblikovanju skupnega (oziroma javnega) mnenja, če ga obravnavamo kot kompleksen komunikacijski proces z različnimi pojavnimi dimenzijami. Zaradi očitnih omejitev s prostorom besedilo išče predvsem pojmovne nastavke in problematizacije, s katerimi bi bilo mogoče obe področji ustvarjalno razširiti (v nekaterih pogledih pa ju eksperimentalno oziroma z empiričnim raziskovanjem celo združiti).

2. Množična družba kot problem javnega prostora

Večina sodobnih analiz javnega življenja upošteva dejstvo, da v velikem, morda celo pretežnem, obsegu njegov utrip oblikujejo delovanje, vsebine in agende množičnih medijev (Carey 1995; Habermas 1996; Zolo 1992). Klasično (kvantitativno) raziskovanje v komunikologiji je le redko zmoglo preseči vsebinski preskok, ki ga razmah medijskih vsebin povzroča oziroma zahteva od raziskovalnih modelov za pojasnjevanje mnenj posameznikov. Nasproten primer je morda Elihu Katz, ki se je s svojim zadnjim delom zopet pozicioniral v tok prelomnih zamisli (Dayan in Katz 1994). Kako pomemben je ta vsebinski prelom, lahko po drugi strani sklepamo iz kritik klasičnega empiričnega

raziskovanja, ki izpostavljajo medijski diskurz, reprezentacije, pripovedi in poetsko vrednost besedil; namesto izboljšav obstoječe metodologije se kritiki večinoma opirajo na induktivne oziroma kvalitativne pristope (semiotika, analiza diskurza, ipd.). Vprašanje, ki je na ta način tematizirano, je, kot piše Breda Luthar (1996), naslednje: *kako* konceptualizirati medijska besedila in njihov vpliv na posameznike; na kakšen način medijske vsebine sooblikujejo ali vzdržujejo družbene odnose? Ali še drugače, »kako konceptualizirati medijski *tekst* in *realnost*«? (Luthar 1996: 184)

Če razmišljanje o tem prestavimo na ožji problem mnenjskih procesov, je treba najbrž izpostaviti predvsem naslednjo potezo, ki jo s svojim metodološkim aparatom oblikuje empirično komunikološko raziskovanje mnenj in je blizu modernističnim teorijam družbe – iskanje bazičnih prvin, nekakšnih arhimedovskih točk v mnenjskih procesih, za katere bi bilo mogoče zelo natančno reči, kdaj, kje in v kakšnih okoliščinah se spreminjajo. V komunikološkem smislu je v takšno pojmovanje vgrajen »fundacionalizem« (ang. *foundationalism*), ki predstavlja hudo epistemično nekonsistentnost ne le v teorijah družbe, marveč tudi v teorijah znanosti (Dewey 1999; Popper 1976). Iz tovrstnih raziskav mnenjskih procesov bi lahko sklepali, da je mogoče s pomočjo izraženih mnenj »fiksirati«, ujeti in opredeliti človeško bistvo. Zdi se, da imajo posamezniki bodisi kognitivne disonance (Converse 1964) ali težave z informacijskimi viri, kot trdita denimo teoriji prednostnega tematiziranja in narkotične disfunkcije, če na anketna vprašanja, ki jih pripravijo raziskovalci, odgovarjajo »napačno« (Zolo 1992).

Ideja, ki bi jo želel predstaviti v tem kratkem razdelku, je, da predpostavka o mnenjskem fundacionalizmu sploh ni nujna, če želimo komunikološko raziskovati mnenja; še manj pa je takšna predpostavka nujna, če želimo analitično zajeti mnenjski proces interaktivno (in iterativno). Moja teza je torej, da iskanje (ali odkritje) trdne, bazične substance mnenj ne nastopa kot robni pogoj za aktualizacijo mnenjskih procesov. Še več, zaradi pretnje epistemičnega relativizma je naravnost nujno poiskati način, kako (empirično) analizirati mnenja, ne da bi pri tem poskušali vzpostaviti vez med mnenji in bistvom v obratni smeri; ali celo neinteraktivno.

Niti v teoretskem niti v operacionalnem smislu ni sporno, da se posamezniki v zelo različnem obsegu opiramo na informacije, ko oblikujemo ali izražamo svoja mnenja. Za empirično raziskovanje je odnos med mnenji in informacijami ključen problem, ki nenehno zahteva vse podrobnejše pojasnjevalne modele (Converse 1964; Delli Carpini in Keeter 1995; Shamir in Shamir 2000; Zaller 1992). Informacije so pri tem razumljene v smislu zunanjih elementov kognicije, ki mnenjem omogočajo oziroma zagotavljajo trdnost, racionalnost, konsistentnost, itd. Da imajo informacije, oziroma, širše vzeto, prostor, v katerem so informacije dostopne, v večini raziskav celo odločilno vlogo, prav tako ni sporno. Ameriški analitik John Zaller (1992) je svoj znani model izražanja mnenj postavil na podlagi hipoteze, da je »vsako mnenje spoj informacij in predispozicij; in sicer informacij, ki oblikujejo miselno podobo o zadevi, ter predispozicij, ki motivirajo sklepe o tej zadevi« (1992: 6). Ena od implikacij tega prevladujočega pogleda je samoumevno pričakovanje, da lahko »kvalitetno« mnenj, kakorkoli že opredelimo to oznako, poljubno povečujemo oziroma vsaj uravnavamo z uravnavanjem dostopnosti informacij v javnosti. V mnogih študijah se zato zdi, da je zelo preprosto pojasniti

mnenjske trende ali preference posameznikov. V skladu s takšnim razmišljanjem naj bi bilo v javnosti bistveno premalo informacij; »pravih« informacij naj bi odbiratelji (ang. *gatekeepers*) sploh ne pripustili. Habermas (1989) je empirične dokaze tega problema povezal z zatonom kritične funkcije publicitete in njenim postopnim obratom v manipulativno publiciteto.⁵

Podrobno izdelano idejo, da bi bilo mogoče kvaliteto mnenj, ki jih imajo posamezniki, izboljšati, če bi rešili problem političnega informiranja, pravzaprav najdemo že pri Walterju Lippmannu, ki je trdil, da so javno izražena mnenja o spornih političnih zadevah večinoma pristranska zaradi naših stereotipov oziroma popačenih slik o okolju (Lippmann 1999: 8). Rešitev inherentnih človeških omejitev je iskal v racionalizaciji političnega delovanja s pomočjo tehnično sofisticiranega raziskovanja (Lippmann 1999); o uničujoči kritiki te zamisli glej Dewey (1999); Peters (1995); Splichal (1997: 157-188). Odnos med večanjem obsega (uporabljenih) informacij in oblikovanjem mnenj, kot sta dokazovala Katz in Lazarsfeld, ne more biti v premem sorazmerju; katalizatorsko vlogo opravlja komuniciranje, ki odpravi linearnost vseh družbenih vplivov (Katz in Lazarsfeld 2001). Razmislek bi moral biti zato povezan z vprašanjem, kako veljavna je ozadna predstava o idealnem, politično informiranem in angažiranem državljanu; v kolikšni meri je morda celo že uresničena, zaradi česa odstopa in kaj ji preprečuje celovito uresničenje?

Toda problem, ki ga vidim v empiričnem komunikološkem raziskovanju, je, da prevladuje vprašanje, kako globoko seže razkorak med idealno predstavo o zavzetem državljanu in njegovo dejansko, ugotovljivo politično nekompetenco oziroma neinformiranostjo. V raziskavah volilnega vedenja (npr. Delli Carpini in Keeter 1995; Pool 1973; Popkin 1991) je imel »navadni volilec« praviloma naslednje lastnosti: bil je medlo angažiran, preprosto je razmišljal, na svojo politično stranko je bil navezan bolj iz navade kot zaradi preudarne izbire, nasplošno pa je bil kar zadovoljen z obstoječim političnim sistemom. Ocena, ki jo je pred mnogimi desetletji postavil Berelson, je videti še povsem sveža in sodobna. »Navaden volilec, ki je zbehan zaradi kompleksnosti modernih političnih problemov, ki ne more jasno določiti, kaj so posledice drugačnih dejanj, ki je oddaljen od prizorišča in ni sposoben presoditi o načelih na podlagi informacij, bo volil tako, kot volijo zaupanja vredni ljudje okoli njega« (Berelson et al. 1968: 309).

Slovite Converseove študije so bile tipičen, nekaj časa celo vodilni zgled za tovrstno razmišljanje. Njegove ugotovitve so bile, da respondenti ne razmišljajo v okvirih kakšne jasne politične ideologije; da mnenja posameznih državljanov niso strukturirana kot konsistentni sistemi preferenc, vezani na uveljavljene idejne komplekse, pač pa so naključna in nesistematična. Converse (1964) in njegovi sodelavci (Campbell et al. 1960) so ob odgovorih anketirancev na različna splošna vprašanja (hladna vojna, rasna integracija v šolah, socialni problemi temnopoltih, obseg vlade, socialna varnost, zunanja politika ipd.) ugotavljali zgolj skromno znanje državljanov.

»Pri proučevanju stališč in prepričanj o širokem obsegu političnih vprašanj med volilci (...) nismo našli koherentnega vzorca prepričanj. Splošna navada, da večje bloke volilnega telesa opredeljujemo v smislu pojmov, kot sta 'liberalno' ali 'konzervativno', odraža

napihovanje dejanske konistentnosti v strukturah, ki jih je mogoče najti. Dejstvo, da nismo odkrili kaj več kot le sled 'ideološkega' mišljenja v rezultatih naših anket, poudarja splošno osiromašenost političnega mišljenja v večjem delu volilnega telesa« (Campbell et al. 1960: 543).

Državljska nevednost (ang. *ignorance*) je za teorije demokratične politike najbolj očitno problematična v tem, da slabo poznavanje zadev, ki so v skupnem interesu, domnevno povzroča neracionalno odločanje o njih, če že ne onemogoča participacije. Posamezniki, ki »vedo« le malo o političnih zadevah, so se pripravljene manj angažirati zanje (Delli Carpini in Keeter 1995).⁶

Prelom s to starejšo tradicijo se v sodobnem komunikološkem raziskovanju, zlasti v socialno-psiholoških modelih, pojavlja zaradi vse večjega pomena, ki ga pridobivata vloga medosebnega komuniciranja ter kompleksnost v posameznikovem informacijskem oziroma komunikacijskem okolju (Pinter 2001a). Že od srede devetdesetih let se pojavljajo ocene, da je mogoče zaznati postopno oddaljevanje od klasičnih predpostavk kvantitativnega komunikološkega raziskovanja (Beniger in Gusek 1995; Price 1992). V nekaterih primerih gre za iskanje kompleksnejših modelov mnenjskih procesov, ki želijo povezati različne ravni analize različne socialno-psihološke dejavnike oblikovanja oziroma izražanja mnenj (McLeod, Pan in Rucinski 1995; Price in Roberts 1987). Morda najbolj radikalno formulacijo tega prelamljanja najdemo pri Jamesu Benigerju, ki govori kar o »kognitivni revoluciji« v sodobnem raziskovanju komuniciranja in javnega mnenja (Beniger in Gusek 1995).

Problem, ki bi ga bilo mogoče oblikovati na podlagi modelov oblikovanja oziroma izražanja mnenj, se nanaša predvsem na komunikacijski ter širši, družbeni okvir teh procesov. Gre predvsem za vprašanje, ali se mnenje vzpostavlja s tokom komunikacijskih procesov ali pa se, nasprotno, vanj pod specifičnimi pogoji vmešča kot vnaprej oblikovana in dana entiteta, ki sama določa pogoje, pod katerimi se je pripravljena spremeniti ali odreči zavezi lastne sodbe. Za povsem preprosto ponazoritev lahko vzamemo tipičen pojav v sodobnih družbah: javnomnenjska glasovanja. Po eni strani je namreč mogoče reči, da glasovanja v svoji klasični obliki mnenja *napotijo* v sfero zasebnega in jih tam, kot pravi Beaud, »serializirajo« (Beaud 1993: 134), po drugi strani pa prizadevanja, da bi glasovanja prenovili, dopolnili z vnaprejšnjimi posvetovalnimi mehanizmi (Fishkin 1996), vsebujejo prav obraten premislek o tem, na kakšen način se komuniciranje vključuje v oblikovanje mnenj. Sodeč po nekaterih zadnjih spoznanjih utegne biti ključna dilema kvantitativnih komunikoloških raziskav, še posebej tistih, katerih operacionalizacije so vezane na anketna vprašanja in ki si prizadevajo povezati mnenja s komuniciranjem, prav v *operacionalizaciji javnega oziroma zasebnega* (Kim 1999; McLeod et al. 1995; Price 1988; Shamir in Shamir 2000).

3. Problematičnost in politična funkcionalnost mnenj

Eno od možnih izhodišč, ki ga razprave o mnenjskih procesih zelo pogosto uporabijo za razpiranje teoretskih dilem, je povezava med mnenji ter področjem političnega (Bourdieu 1986; Habermas 1989, 1996; Peters 1995; Splichal 1997). Takšni zastavitvi podeljuje pomen predvsem dejstvo, da je kompleksna vez med mnenji in področjem

političnega univerzalna, temeljna sestavina evropske družbene misli, ki je prepoznavna že v antičnem pojmovanju demokracije (Arendt 1996; Peters 1995; Habermas 1989), kasneje tudi v novoveški filozofiji, še posebej pri razsvetljenjskih teoretikih, kjer pridobi izjemen teoretski in normativni naboj, nenazadnje pa je najtesneje povezana tudi s sodobnimi teoretskimi razpravami (npr. Habermas 1996). Morda se zdi v tej zvezi nekoliko pretirana Bryceova teza iz konca prejšnjega stoletja, da je bilo pravzaprav v vseh zgodovinskih obdobjih mnenje najpomembnejša in odločilna politična moč, vendar je to odličen nastavek za natančnejšo obravnavo vprašanja o tem, kakšno vlogo ima mnenje, ko ga povežemo s področjem politike. Bryceova opredelitev mnenja je pri tem izmuzljiva; gre mu namreč za »mnenje, ki ni izgovorjeno, ki se ne zaveda samega sebe, pa ni vendar nič manj stvarno in močno, namreč mnenje množice ljudi. Oblasti so bile vselej, izvzemši nekatere izjemne primere, utemeljene in morajo biti utemeljene na spoštovanju, če že ne na naklonjenosti; če ne na aktivnem odobravanju, pa vsaj na tihem pristanku številčne večine« (Bryce 1995: 916).

Mnenje, ki ga deli večje število posameznikov, bodisi tesno povezanih v tipične družbene skupine bodisi razpršenih in ločenih, v tej problematični zastavitvi črpa svoj ustroj in vlogo izključno iz odnosa, ki ga s svojo posredniško vlogo vzpostavlja med svojim nosilcem in predmetom, na katerega se nanaša, med državljani in oblastjo. Del problematičnosti je v tem, da se s tako selektivno zamejitvijo ni mogoče približati procesom, s katerimi se mnenja oblikujejo in izrazijo, oziroma jih pojasniti. Čeprav je razmerje med državljani in oblastjo, kot bi bilo mogoče razumeti zgornjo tezo, opredeljeno predvsem na osi med odobravanjem in nasprotovanjem, se hkrati to razmerje členi tudi v niz konkretnih družbenih praks, z obvladovanjem katerih si akterji poskušajo zagotoviti k lastnim interesom usmerjen družbeni vpliv. S tem pa se nenehno spreminjajo tudi pogoji, v katerih se oblikujejo pomeni in vloge mnenj na področju političnega. Težava je, da mnenj ni mogoče iztrgati iz konteksta njihovega nastajanja in zato zorni kot, ki se omejuje le na odnos med državljani kot nosilci oblastem naklonjenih ali nenaklonjenih mnenj na eni ter predstavniki politične oblasti na drugi strani, čeprav je sprejet le za analitične potrebe, ni zadosten. Prikritost mnenja, ki »ni izgovorjeno«, in odsotnost refleksije o tem, kakšne posledice utegne imeti, je naravnost nujen razlog, zaradi katerega je treba pridobiti kompleksnejši teoretski okvir, znotraj katerega je mogoče pojasniti specifičnosti mnenjskih procesov.

Po drugi strani je ena od odlik ožje analitične zastavitve ideja, da se mnenja konstituirajo predvsem kot sredstva, ki učinkovito presmerjajo fizično silo in brutalno netransparentnost posamičnih interesov v obvladljivo in sporočljivo množico pomenov. Sistematično argumentacijo te vrste je nazorno razvil že J. S. Mill (1994), ki je odločno razmejil fizično prisilo, s katero se nujno izgublja posameznikova svoboda, od soglasja, ki je utemeljeno na argumentih in zato združuje racionalnost presojanja s svobodo govora. Toda krhko razmerje med racionalnostjo prosojanja in svobodo posameznika ni neproblematično, niti ni mogoče zagotoviti, da bi se povsem samodejno obnavljalo.

Danes namreč vemo, da bo razporeditev mnenj včasih (morda tudi pogosto) vplivala na svobodo izbiranja in delovanja. Najmočnejši prisilni učinki mnenj, razporejenih glede na neko njihovo inherentno lastnost, so značilni za tiste hierarhije, kjer so bodisi posamična

bodisi soglasna mnenja, ki so že formulirana tako, da izločajo vsakršno interpretacijo, razporejena na način, da je mogoče razporeditev samo kot nekakšno temeljno lestvico posplošiti na vsa možna delovanja. Toda takšne razporeditve ne obstajajo več niti v najbolj ozkogledih tipih znanosti niti v najbolj strogih religijskih redih. Celó natančna mnenja morajo dopustiti interpretacijo in zato ni najbolj verjetno, da se bodo mnenja razvrščala v obliki temeljnih lestvic, hierarhije pa so tipično zamejene le na neko področje izkustva, ne glede na to, da morda ohlapno določajo svoj doseg (Frohock 1999: 128).

Tako pasivni soobstoj razlik kot njihovo usklajevanje, zlasti v procesu intenzivnega izmenjavanja argumentov, že v izhodišču predpostavljata nasprotja, nesoglasja, če ne kar izrecne konflikte. Ta predpostavka je prisotna tako v empiričnem komunikološkem raziskovanju (Noelle-Neumann 1993; Shamir in Shamir 2000), kot tudi v teorijah komuniciranja, ki v prvo vrsto postavljajo razprave o političnih vsebinah (Bohman 1996; Elster 1998; Guttman in Thompson 1996). Toda prav zaradi te okoliščine bi bilo zmotno sklepati, da je mogoče presmerjanje posamičnih interesov prek izraženih mnenj obravnavati kot izključno razsežnost, ki brez ostanka pojasnjuje mnenjske procese, bodisi v kontekstu zasebnega bodisi političnega delovanja.

Prva možnost za izpeljavo kompleksnejšega teoretskega okvira, ki omogoča tvorno raziskovanje mnenjskih procesov, obenem pa zajema razmislek o vlogi mnenj na področju političnega, se nahaja v idejah, ki mnenja pojmujejo kot del presojanja (Arendt 1996; Frohock 1999; Kant 1996; Tönnies 1997). Drugo podobno možnost pa ponujajo modeli deliberativne demokracije (Bohman 1996; Elster 1998; Guttman in Thompson 1996; Habermas 1996). Ker je prva ideja razmeroma znana in je tudi v slovenskem prostoru že bila deležna nekaj pozornosti, bi želel v nadaljevanju predstaviti drugo možno izbiro – modele deliberativne demokracije.

V nasprotju z razmišljanjem o sodobni družbi kot »semiotični« (Luthar 1996), ki ga je spodbudilo raziskovanje množičnega komuniciranja in medijskih učinkov, je za modele deliberativne politike velika različnost mnenj v družbi že obstoječa empirična podlaga. Za teoretike posvetovanja (ang. *deliberation*) je ključen družbeni problem ta, da mnenja posameznikov suvereno govorijo o zadevah, ki so (jim) dobro znane, čeprav najverjetneje nastanejo povsem izven medijsko generiranega komunikacijskega oziroma informacijskega toka. Vprašanje je, ali so vseeno vključena v interaktiven proces vzajemne racionalizacije z nasprotujočimi argumenti, ki poteka v institucionaliziranih »javnostih«. Ključni problem, ki se nanaša na sodobno razmerje med mnenji in področjem javnega, je tako v *povezovanju* razpršenih procesov menjenja.

Potrebno je, kot pravi Habermas (1996), zagotoviti odgovor na vprašanje, kako v vzajemen odnos postaviti formalna posvetovanja, ki so že vnaprej usmerjena k odločitvam, in neformalne procese oblikovanja mnenj v javni sferi (Habermas 1996: 306-307). Modeli deliberativne demokracije ponujajo različne rešitve tega problema, izrecno pa so motivirani s premislekom o prenovi politike in vloge javnega mnenja v njej (Bohman 1996; Elster 1998; Habermas 1996). Takšna prenova naj bi bila celovita, vendar bi tudi ohranila okvire obstoječih predstav o demokratičnem življenju. Ker je ključno problemsko torišče teh vprašanj proces »menjenja« (glej op. 2), velja pozorneje spremljati nagel razvoj na tem področju.

Osnovni predlog teorij deliberativne demokracije je zapolnitev prostora javnosti s kritičnim razpravljanjem, debatami, h katerim je mogoče pritegniti kar najširši krog posameznikov. Deliberativna demokracija je tako oznaka za obliko skupnega življenja, kjer se o spornih zadevah, vključno s pogoji, pod katerimi je skupno življenje samo sploh mogoče, odloča na podlagi »javnega posvetovanja« (ang. *public deliberation*), pri čemer je posvetovanje razumljeno kot trajen proces racionalnega argumentiranja in vzajemnega preverjanja izraženih zahtev, usmerjen k oblikovanju skupnega dobrega ter za vse sprejemljivih konsenznih rešitev (Cohen 1997: 67-75). John Dryzek (2000) govori v tem kontekstu celo o deliberativnem obratu v teorijah demokracije, saj postaja po njegovi oceni posvetovanje (*deliberation*) tisti ključni teoretski element, ki je obravnavan kot bistvo demokracije (Dryzek 2000: 1).

Teoretiki deliberativne demokracije so prepričani, da individualnih mnenj ni mogoče poljubno razvrščati glede na njihove značilnosti, ne da bi jih pri tem vmestili v proces kritičnega presojanja. V tem smislu velja omeniti tezo, da se mnenje zaradi povezljivosti z različnimi zornimi koti in dejanske prepletenosti, ki mu jo omogoča hkratni obstoj različnih pozicij, spremeni v večrazsežno kategorijo, ki je ne določa zgolj posamični interes tistega, ki ga izgovori. Drugače rečeno, pogled, ki ga poljubno mnenje odpira, seže dlje in širše, ko vstopi na področje javnega. Ali kot je to misel oblikoval že J. S. Mill: »Če bi bilo mnenje zasebna last, ki ima vrednost le za lastnika, in bi tega oškodovali le zasebno, s tem ko bi ga prikrajšali za zadovoljstvo, ki mu ga nudi, bi bilo pomembno, ali smo s tem prizadejali krivico zgolj peščici ljudi ali mnogim. Z nasilnim utišanjem mnenja pa povzročimo posebno gorje zato, ker s tem oropamo človeški rod, tako zanamce kot sedanjo generacijo, ljudi, ki se s takim mnenjem ne strinjajo, celo bolj od tiste osebe, ki ga izraža.« (Mill 1994: 50)

Posebna skrb avtorjev, ki vidijo možnost za prenovo javnega življenja v normativnih idealih deliberativne demokracije, je usmerjena v iskanje zadostnih in primernih formalnih zagotovil, ki bi omogočile tvorno vključevanje posameznikov v procese javnega presojanja predstavljenih argumentov (Bohman 1998; Guttman in Thompson 1996). Zato deliberativna demokracija ni le oblika formalne politike, temveč niz družbenih in institucionalnih pogojev, ki omogočajo svobodno razpravljanje med državljani (Cohen 1997: 412). Če je odločilni premislek deliberativne demokracije po eni strani vezan na vprašanje enakosti in svobode, se njegova hrbtna stran vzpostavlja z vprašanjem družbene integracije skozi komunikativno delovanje. Izhod iz krize javnega življenja se zato kaže v tem, da je dejaven in angažiran prispevek zasebnikov opredeljen kot ključna sestavina področja javnega; družbenih problemov po tej zamisli ni mogoče razrešiti brez vključevanja različnih mnenj v polemiko o možnih rešitvah, saj konkretne rešitve zahtevajo širino, ki je zgolj specializirano znanje ne more zagotoviti, odločanje pa terja raznovrstnost, ki je ni mogoče nadomestiti s čim drugim kot s pogledi konkretnih posameznikov.

Praviloma velja, da posvetovalni proces ne zagotavlja le kvalitetnejših mnenj, temveč zagotavlja tudi potrebno transformacijo mnenj (tako na individualni kot tudi na kolektivni ravni), s pomočjo soočanja argumentov in presojanja veljavnosti javno izraženih zahtev (Elster 1998). V večini modelov deliberativne demokracije je mnenje obravnavano kot končni produkt posvetovalnega procesa, toda prav tako drži, da je ta proces izjemno

dragocen za oblikovanje in kultiviranje mnenj, tudi če se s kritičnim presojanjem različnih možnosti konsenzna rešitev ne oblikuje, saj ga je mogoče obravnavati kot proces izpopolnjevanja, ki z interaktivno izmenjavo razlogov za različne poglede ustvari boljšo podlago posameznim mnenjem. »Mnenja postanejo preudarnejša, ko jih branimo z razlogi zanje« (Chambers 1996: 187).

Konstitutivno za model deliberativne demokracije je diskurzivno oblikovanje mnenj, ki poteka, kakor pojasnjuje Habermas (1996), v intersubjektivnem prostoru, namenjenem javnemu predstavljanju interesov:

»V javni sferi se izjave razvrstijo glede na temo in svoj doprinos, pri čemer se njihov doprinos ugotavlja glede na potrtilne oziroma odklonilne odzive, ki jih sprožijo. *Informacije in argumenti se tako oblikujejo v usmerjena mnenja.* (...) Soglasje o zadevah se *razvije* samo kot rezultat bolj ali manj izčrpane polemike, v kateri so lahko predlogi, informacije in razlogi bolj ali manj racionalno obravnavani. Splošno rečeno, *diskurzivna raven* oblikovanja mnenj in 'kvaliteta' rezultata se spreminja glede na 'bolj ali manj' v 'racionalnem' procesiranju 'izčrpnih' predlogov, informacij in razlogov.« (Habermas 1996: 362, poudarek dodan)

V proučevanju mnenjskih procesov velja zato nameniti še več pozornosti nekaterim konceptualnim rešitvam, ki jih ponujajo ideje deliberativne demokracije. Da so racionalno oblikovana mnenja zagotovilo ustvarjalnega javnega življenja, je eksistenčno povsem nezahtevna ideja, zato pa oblikuje zahtevna vprašanja o mnenjih in mnenjskih procesih: Kako zagotoviti čim bolj racionalno oblikovanje mnenj? Kako izražanje mnenj povezati z njihovo različnostjo? Kako iz posameznih mnenj zasnovati rešitve sporov? Kako doseči konvergenco mnenj? Ali je konvergenca nujna in kdaj sploh ne?

4. Sklepna točka menjenja – seštevek ali konsenz?

S proučevanjem (javno)mnenjskih procesov, zlasti z empiričnimi raziskavami, se je v zadnjem času pogosto izpostavila klasična dilema o tem, na kakšen način se mnenja združujejo, homogenizirajo in postajajo *skupna mnenja*; skupna mnenja naj bi pri tem predstavljala celovit in koherenten izraz, tisto končno mnenje, ki lahko suvereno vstopa v proces odločanja ali kakšno drugo obliko praktičnega delovanja (Zaller 1992). Za modele deliberativne politike je jasno, da kot merilo učinkovitosti oziroma racionalnosti privzemajo prakse izražanja preferenc, volitve ali referendumov, kjer je v ospredju vprašanje o tem, katera od ponujenih možnosti bo dobila večinsko podporo. To vprašanje izvira iz tihe – vendar bistvene – predpostavke, da je mogoče bolj natančno identificirati posamična mnenja in razlike med njimi, ko prestanejo nekakšen proces zorenja; zanimivo je tudi, da je takšna zamisel prikladna v ugotavljanju »političnega potenciala« mnenj.⁷

V prepoznavanju akterjev, ki »imajo mnenja«, lahko najdemo pojasnilo za Bryceovo (1995) prostodušno enačenje mnenja z oblikami pasivnega soglasja, kot recimo s tiho privolitvijo državljanov obstoječim oblastem. Transformacija posamičnih mnenj v enovit, in zaradi svoje homogenosti še vplivnejši družbeni dejavnik, je opredeljiva kot sprememba v epistemološkem statusu, za katero pa ni mogoče reči, da se samodejno vzpostavlja, po kakšnih vnaprej vpisanih načelih abstrakcije. Kot dokazujejo številni

primeri iz zgodovine (revolucije, referendumi, spori; gl. Tönnies 1998), je mogoče to spremembo prepoznati tudi v empiričnem smislu.

Zgovorno ponazoritev – če se lahko za hip vrnemo k razsvetljenski misli – ponuja Bakerjeva interpretacija pomena, ki ga je imelo mnenje v francoski družbi konec 18. stoletja; tedaj je namreč prišlo do ostre pojmovne preobrazbe mnenja v javno mnenje (Baker 1992). Po tej analizi se na neki točki govor o »mnenju« kot zmotljivem, hipnem in nezanesljivem rezultatu vulgarne misli, umakne novemu poudarku; odtlej gre za »javno mnenje«, ki je pojmovano kot rezultat skupnega presojanja in vzajemnega pretoka informacij med oblastmi in podložniki. Povzdignitev mnenja v javno mnenje se je po Bakerjevi oceni zgodila »v kontekstu krize absolutistične oblasti, pri čemer so se predstavniki, ki so delovali znotraj absolutističnega političnega sistema, obrnili na zunanjo 'javnost', da bi reformulirali institucionalne težnje, ki jih ni bilo več mogoče posredovati v tradicionalnem političnem jeziku« (Baker 1992: 192). Kot avtor tudi pojasnjuje, francoska *Encyclopédie* iz leta 1765 našteva mnenje kot izključno filozofsko vprašanje in ga v duhu antične zastavitve razmejuje od znanosti, toda *Encyclopédie méthodique* iz druge polovice osemdesetih let 18. stoletja »mnenja« ne uvršča več med filozofska gesla, pač pa se kot samostojno geslo pojavi »javno mnenje«, ki mu je pripisana odločilna politična vloga.⁸

Osnovna značilnost vprašanja o tem, na kakšen način konceptualno pristopiti k procesu stekanja mnenj v isto izrazno ali vsebinsko ravnino, je *problematizacija načinov*, in obenem tudi vnaprejšnih možnosti, skozi katere neko konkretno mnenje (lahko) postaja skupno več posameznikom, množici ali kakšni drugi družbeni kategoriji, denimo javnosti, ne glede na predispozicijske in interpretacijske razlike, ki jih prinašajo posamezni člani teh skupin in iz katerih mnenjski procesi črpajo svojo dinamiko.⁹ Kot pravi Wilson (1975: 93), je mnenje lahko javno zaradi tega, ker se v določenih okoliščinah pojavlja kot skupno; ključni problem so pri tem »določene okoliščine«, ki jih ni mogoče enoznačno opredeliti za vse predstavljuje razmere, čeprav je pogosto splošno razširjena ideja, da je kolektivni značaj pojava enostavno funkcija njegove količine oziroma da javno mnenje ne more biti drugega kot seštevek mnenj posameznikov, strukturiran kot univerzalna in načelna opredelitev o neki zadevi. Takšno idejo je mogoče zelo preprosto zavrniti z znano prisposodbo: »Če dva roparja naletita na zakasnelega popotnika na mračni cesti in mu predlagata, da ga bi olajšala za njegovo uro in denarnico, bi šlo za očitno zlorabo pojma, če bi rekli, da je obstajalo v zboru na tem samotnem kraju javno mnenje, ki je bilo naklonjeno redistribuciji lastnine« (Lowell 1913: 4-5). Prav nič se ne spremeni, če bi imeli enega roparja in dve žrtvi.

Sprejemanje mnenj in njihova posledična pretvorba v kolektivni izraz ali delovanje lahko poteka na različne načine, ki se razlikujejo ne le po svojih formalnih okvirih, marveč tudi po vsebinskih zahtevah. Morda najpogostejši mehanizem celovite transformacije posameznih mnenj v kolektivno entiteto je javno predstavljanje, argumentiranje in upravičevanje, v katerem sodelujejo različni posamezniki, z različnimi sistemi razlogov in prepričanj (Bohman 1996; Elster 1998; Guttman in Thompson 1996; Habermas 1996; Kim 1997). Ideja javnega upravičevanja lahko zajema niz postopkov, lahko pa le načelno držo, da velja lastne zahteve v zvezi z zadevami, ki so v skupnem interesu, predstaviti

tako, da jih bodo mogli sprejeti tudi drugi, torej skupaj z razlogi, ki kažejo, kako so lahko vsem v prid oziroma na kakšen način lahko tudi drugi kaj pridobijo (Kant 1996).

O problemu zveznosti in nepretiranosti pri transformaciji posameznih mnenj v določne kolektivne entitete, torej bodisi v skupna bodisi javna mnenja, je morda najbolj sistematično razmišljal Dewey (1999), ki je bil prepričan, da bi lahko posamične, ločene in razpršene interese združilo v skupni imenovalce že prepoznanje, da utegnejo imeti skupni problemi posledice tudi za tiste posameznike, ki se ne trudijo za njihovo razrešitev in so indiferentni glede njihovega prihodnjega razvoja. Pogoj skupnega delovanja in s tem tudi pogoj za skupno mnenje je tako po Deweyju prepoznanje neposrednih kot tudi posrednih posledic konkretnih problemov, zlasti tistih posledic, ki utegnejo posameznikom škodovati in jih zato kaže odvrniti ali vsaj obvladovati: »Iz prepoznavanja nastaja skupni interes; se pravi, kogar določene posledice zadevajo, je zaradi tega pozoren na početje vseh onih, s katerimi deli uresničevanje teh rezultatov. Včasih so posledice omejene le na posameznike, ki so neposredno udeleženi. V drugih primerih pa se posledice razprostrejo daleč onstran neposredno vpletenih v njihov nastanek« (Dewey 1999: 24). Pri tem je moral Dewey predpostaviti, da poteka na ravni medosebnega komuniciranja nenehno usklajevanje in izmenjavanje interpretacij, iz katerih se skupni interes oblikuje, čeprav ni povsem jasno, kako razrešiti problem, ki lahko nastane tedaj, ko prepoznanje posledic, ki zaradi škodljivih obetov od posredno ali neposredno vpletenih posameznikov terjajo skrb ali delovanje, vodi v razhajajoče poskuse reševanja.

Deweyjevo načelo zveznosti, s katerim lahko pojasnjujemo oblikovanje javnega mnenja, je mogoče predstaviti povsem preprosto: če se javno mnenje ne oblikuje na podlagi nenehnega raziskovanja in če ni stalnih, obče razumljivih in vsem dostopnih poročil o njegovem razvoju, predstavlja zgolj neko občasno, nezvezno oziroma pretirano vsebino, četudi morda mnenje samo ni zmotno (1999, 125). V Deweyjevi zamisli, s katero jo želel razkriti stvarne možnosti za živahno, organizirano, razumno in sebe zavedajočo se javnost, predstavlja torej zvezno, poučeno in preudarno javno mnenje njen najustreznejši izraz. Pri tem ne gre spregledati neskrto polemičnega in učinkovitega odgovora na ostro Lippmannovo (1999) kritiko, da je javnost sposobna le občasnih trzljajev, le potrditev sprejetih odločitev za nazaj ali morda podpore kateri od tekmujočih strani v političnem boju.

Zveznost mnenj zahteva drugačne pogoje. Če so nenehno na voljo interpretacije in hkrati razumljivi izsledki raziskav o obstoječem družbenem dogajanju, je mogoče zapolniti uničujoče vrzeli. Razvojna dinamika mnenjskih procesov, ki jo je mogoče oblikovati z Deweyjevim premislekom, v tem smislu obrača na glavo konvencionalna, linearistična pojmovanja javnega mnenja kot dokončnega, bodisi konsenznega bodisi večinskega izraza o nekem spornem vprašanju (prim. Habermas 1989; Zaller 1992; Zolo 1992). Običajno se raziskovalci tega procesa lotevajo z vprašanjem o nizu potrebnih pogojev, ki morajo biti izpolnjeni, da lahko identificiramo želeno družbeno kategorijo oziroma pojav. Tipično »linearistično« vprašanje te vrste je postavil Davison: »kakšno je običajno zaporedje korakov v procesu, s katerim se oblikuje javno mnenje« (Davison 1957, 93); prisotno je tudi v drugem znanem procesnem modelu javnega mnenja kot družbenega modela, v spirali molka (Noelle-Neumann 1993).

Ideja te zamisli je identificirati razvojne faze, ki jih mora mnenje prestat, da lahko v obliki javnega mnenja nagovarja predstavnike oblasti. Splošna težava je pri tem, da niso upoštevane specifičnosti spornih vsebin, komunikacijskih kanalov, in še najmanj problematičnosti dostopnih sredstev za sodelovanje v javnem življenju. Linearističen pogled na oblikovanje javnega mnenja (in vsakega drugega skupnega mnenja) preprosto preslika okoliščine volitev, ki so postale nepogrešljiv spektakel sodobnih družb. Inherenten problem tega pogleda je, da pozablja na značilnost, ki je tudi vsebovana v procesu »javnega menjenja«, namreč, da poseduje dovolj racionalne moči in določnosti, da si samo poišče, ustvari in zagotovi organe lastnega izražanja. Javno mnenje, kot lahko pokaže analiza njegovih specifičnih političnih institucionalizacij (gl. Splichal 1997: 279-333), si je kot kompleksna družbena sila v vseh zgodovinskih okoliščinah spontano našla izvirne mehanizme izražanja, s katerimi je preseгла omejitve utečenih sredstev in s katerimi je po drugi strani dosegla prepoznavnost lastne vsebine.

Deweyjev razmislek je izjemen predvsem v tem, da opozarja na nasilno arbitrarnost pri iskanju končne točke menjenja. Tisti hip, ko je končna točka postavljena, postane odveč ves napor, ki je bil vložen v izpopolnjevanje, v demokratizacijo procesa oblikovanja mnenj. Smiselnost javnega menjenja je po Deweyju v tem, da ga nikoli zares ne zaustavimo in da s tem povsem prepustimo tudi odločitev o tem, kdaj in v kakšni obliki naj se (skupno) mnenje izrazi. Takšen razmislek je tudi delno podoben ideji deliberativne demokracije, ki proces interaktivnega soočanja različnih pogledov in razlogov zanje ponuja kot zahtevno, vendar obetavno vsebinsko obogatitev javnega življenja. Na neki način pa ima skupne točke tudi z delom kvantitativne tradicije komunikološkega raziskovanja, ki s panelnimi in longitudinalnimi študijami ne odstopi od ideje o kontinuiranosti mnenjskih procesov.

Opombe

1. Pojem mnenje tu združuje predstave o (javni) »uporabi« uma, o argumentiranem razpravljanju, svobodi govora in kritičnem presojanju, kot denimo o kritiki delovanja oblasti. Takšen zorni kot dobro ponazarja neka Tönniesova formulacija, namreč, da je »verovanje stvar srca, menjenje pa stvar glave« (Tönnies 1998: 11). Pojem mnenja, ki mu je podeljen status ključnega teoretskega torišča, kakor na primer v razsvetljenski filozofiji, je tudi odločilen dejavnik interaktivnega oblikovanja in načrtovanja skupnega delovanja.
2. »Menjenje« je izraz, ki ga prevzemam po slovenskem prevodu Tönniesovega izraza *Meinen* (1998: 6-17). »Čeprav označuje menjenje najprej neko posedovanje – enako kot samo hotenje, védenje in zmožnost – pa je posedovanje nekaj živega, nekaj, kar se uveljavlja navzven, kar se brani; medtem ko miruje, pa ima v sebi težnjo po gibanju; medtem ko biva v sedanjosti, je v njem usmeritev v prihodnost« (Tönnies 1998: 7).
3. S tem zornim kotom se, po moji oceni, ohranja napetost med kategorijama *öffentlichkeit* in *Öffentlichkeit*, ki jo je Habermas postavil z zgodnjimi študijami analizami (1989), torej med javnostjo kot domeno, področjem, sfero, ter med javnostjo kot specifično in racionalno organizirano skupino ljudi. S to napetostjo Habermas aktualizira epistemološko poanto kritične teorije, ki želi ponuditi emancipatorno, ne le pojasnjevalno ali taksonomsko vednost.

4. Še neko razmišljanje te vrste bi veljalo omeniti, čeprav se morda najmanj ustvarjalno odziva na tezo o izpraznjevanju področja javnega. Gre za poskuse, da bi na novo opredelili družbeno vlogo *javnega mnenja* (npr. Hauser 1999; Herbst 1998; Lewis 2000; Peters 1995). V tem smislu velja tudi pristaviti, da so bile zamisli o prenavljanju vloge javnega mnenja, vselej najtesneje povezane s predstavami o oblikovanju (zasebnih) mnenj (npr. Bryce 1995; Wilson 1975; Zolo 1992).
5. Nekatere sodobne analize pogosto postavljajo tudi sorodno tezo, denimo, da »netransparentnost političnega delovanja« terja oblikovanje pojmovnega aparata za razlago izpraznjenosti javnega področja (gl. Capella in Jamison 1997; Pool 1973; Zolo 1992). Neuspešnost potrjevanja te implikacije lahko po moji oceni prav tako obravnavamo kot dokaz za zmotnost pogleda, da je povezava med informacijami in trdnostjo mnenj samoumevna.
6. Takšno vedenje je mogoče interpretirati celo kot racionalno (tj. skladno z maksimiranjem pričakovanih koristi); uveljavljeno ime zanj je »racionalna nevednost«, ideja pa je Downsova (1957) in se zaradi svoje operacionalne enostavnosti pogosto pojavlja v kritikah javnega življenja in teorijah racionalne izbire. Sodobni avtorji ponovno iščejo empirične opore za idejo o »kompetentnem državljanu«. Popkin (1991: 20), denimo, sprejema tezo, da je raven faktičnega znanja med volilci nizka, vendar obenem meni – za razliko od teorije W. Lippmanna (1999) –, da lahko zaradi različnih bližnjic in »informacijskih ključev« kljub vsemu oblikujejo sodbe, ki so politično racionalne v končnem smislu te opredelitve.
7. V tem se kaže neskladje oziroma »notranje protislovje« (Splichal 1997: 43) v pojmu javno mnenje: tj. protislovje med javnim in mnenjem, saj je mnenje individualno, njegov nosilec pa posameznik. Tudi če se kdo izrecno strinja z nekim mnenjem, ga izreka kot posameznik; razrešitev protislovja je vrednost spremenljivke politični potencial mnenj. Mnenje, ki ima javni značaj, ker posega v obravnavanje spornih zadev, se kaže kot homogen dejavnik le, če ga lahko povežemo s prepoznavnim nosilcem (Dewey 1999: 126), čeprav utegne biti učinkovit, vendar le hipen, vtis homogenosti mnenja tudi funkcija številčnosti zagovornikov ali izjemnih razmer, v katerih se izrazi (Lippmann 1999: 38).
8. Izraz mnenje, kot piše Habermas, nosi v tej zgodovinski perspektivi jasno konotacijo kolektivnega mnenja (1989: 89). Dodatna ponazoritev je lahko ideja, da politična moč in vloga mnenj izhajata iz sposobnosti, da podeljujejo *ugled* tistim, na katere se nanašajo (glej Habermas 1989, Peters 1995).
9. Posebno obravnavo bi na tem mestu vseeno zaslužila problematična razlika med javnim mnenjem kot družbenim mnenjem in mnenjskimi procesi v skupinah. Po Davisonu (1957) se razhajata v tem, da se (1) javno mnenje (oziroma tudi javnost, ki se v ta namen vzpostavi) zgosti ob eni sami zadevi, medtem ko skupine od svojih članov terjajo, da se podredijo v večjem številu zadev, ter še v tem, da (2) javno mnenje ne nastane iz osebnega, od-ust-do-ustnega stika, saj večinoma velja, da člani širše javnosti med seboj niso v neposrednem fizičnem stiku in so si lahko (izven obravnavane sporne teme) popolnoma tuji.

Literatura

- Arendt, Hannah (1996): *Vita activa*. Ljubljana: KRT.
- Baker, Keith Michael (1992): Defining the public sphere in eighteenth-century France. V: Craig Calhoun, ur. *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge: MIT.
- Beaud, Paul (1993): Common Knowledge: On historical vicissitudes of the notion of public opinion. *Resseaux*, 1, 1: 121-137.
- Beniger, James M. in M. Gusek (1995): The cognitive revolution in public opinion and commu-

- nication research. V: T. L. Glasser in C. T. Salmon, ur. *Public opinion and communication of consent*. New York: Guilford Press.
- Berelson, Bernard, Paul Lazarsfeld in William McPhee (1968): *Voting: A study of opinion formation in a presidential campaign*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bohman, James (1996): *Public deliberation*. Cambridge: MIT Press.
- Bohman, James in William Rehg, ur. (1997): *Deliberative democracy: Essays on reason and politics*. Cambridge: MIT Press.
- Bourdieu, Pierre (1986): *Distinction: A social critique of judgement of taste*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bryce, James (1995): *The American Commonwealth*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Campbell, Angus, Phillip Converse, Warren E. Miller, Donald E. Stokes (1960): *The American Voter*. New York: John Wiley.
- Capella, Joseph N. in Kathleen Hall Jamieson (1997): *Spiral of cynicism: the press and the public good*. Oxford: Oxford University Press.
- Carey, James (1995): The Press, Public Opinion, and Public Discourse. V: T. L. Glasser in C. T. Salmon, ur. *Public opinion and communication of consent*. New York: Guilford Press.
- Castiglione, Dario (2000): Public reason, private citizenship? V: Passerin d'Entrèves in Vogel, ur. *Public and Private: legal, political and philosophical perspectives*. London: Routledge.
- Chambers, Simone (1996): *Reasonable Democracy*. Ithaca: Cornell University Press.
- Cohen, Joshua (1997): Deliberation and democratic legitimacy. V: Bohman in Rehg, ur. *Deliberative democracy: Essays on reason and politics*. Cambridge: MIT Press.
- Converse, Phillip E. (1964): The nature of belief systems in mass public. V: Apter, ur. *Ideology and discontent*. New York: Free Press.
- Davison, Phillips W. (1957): The public opinion process. *Public opinion quarterly*, 21, 2: 91-106.
- Dayan, Daniel in Elihu Katz (1994): *Media events*. Chicago: Chicago University Press.
- Delli Carpini, Michael in Scott Keeter (1995): *What Americans know about politics and why it matters*. New Haven: Yale University Press.
- Dewey, John (1999): *Javnost in njeni problemi*. Ljubljana: FDV.
- Downs, Anthony (1957): *An economic theory of democracy*. New York: Harper Row.
- Dryzek, John (2000): *Deliberative democracy and beyond*. Oxford: Oxford University Press.
- Elster, John, ur. (1998): *Deliberative Democracy*. Cambridge: Cambridge University. Fishkin 1996
- Frohock, Fred M. (1999): *Public reason*. Ithaca: Cornell University Press.
- Godwin, William. (1995): Enquiry concerning political justice. V: Kramnick, ur. *Enlightenment reader*. New York: Penguin.
- Goodman, Dana (1995): Regendering the Republic of letters. V: Castiglione in Sharpe, ur. *Shifting the boundaries: transformation of the language of public and private in the eighteenth century*. Exeter: University of Exeter Press.
- Guttman, Amy in Dennis Thompson (1996): *Democracy and disagreement*. Cambridge: Harvard University Press.
- Habermas, Jürgen (1989): *The structural transformation of the public sphere*. Cambridge: Polity.
- Habermas, Jürgen (1996): *Between facts and norms*. Cambridge: MIT Press.

- Hauser, Gerard (1999): *Vernacular voices*. Columbia: South Carolina University Press.
- Herbst, Susan (1998): *Reading public opinion: how political actors view the democratic process*. Chicago: Chicago University Press.
- Kant, Immanuel (1996): What is Enlightenment? V: Schmidt, ur. *What is Enlightenment?* Berkeley: University of California Press.
- Katz, Elihu in Paul Lazarsfeld (2001): Osebni vpliv. V: Splichal, ur. *Komunikološka hrestomatija*, 2, Ljubljana: FDV.
- Kim, Joohoan (1997): *On the interaction of news media, interpersonal communication, opinion formation and participation*. New York Dissertation.com.
- Laursen, John C. (1996): The subversive Kant. V: Schmidt, ur. *What is Enlightenment?* Berkeley: University of California Press.
- Lippmann, Walter (1999): *Javno mnenje*. Ljubljana: FDV.
- Lowell, Lawrence (1913): *Public opinion and popular government*. New York: Longmans.
- Luthar, Breda (1996): Analiza medijskega vpliva v semiotski družbi. *Teorija in praksa*, 33, 2: 181-193.
- McLeod, Jack, Zhongdang Pan in Dianne Rucinski (1995): Levels of Analysis in Public Opinion Research. V: Glaser in Salmon, ur. *Public Opinion and the Communication of Consent*. New York: Guilford.
- Mill, J. S. (1994): *O svobodi*. Ljubljana: KRT.
- Noelle-Neumann, Elisabeth (1993): *The spiral of silence: Our social skin*. Chicago: Chicago University Press.
- Peters, John D. (1995): Historical tensions in the concept of public opinion. V: Glaser in Salmon, ur. *Public Opinion and the Communication of Consent*. New York: Guilford.
- Pinter, Andrej (2001a): Med množičnim in medosebnim komuniciranjem: strukture komunikacijskega okolja v socialnopsiholoških modelih javnomnenjskih procesov. V: Lobnikar, ur. *Raziskovalno delo podiplomskih studentov v Sloveniji*. Ljubljana: DMRS.
- Pinter, Andrej (2001b): Spektakel, spodobnost in slava v prvi polovici 19. stoletja na Slovenskem. *Javnost/the Public*, suplement - *Vatovčev zbornik*, 8 (S): 33-38.
- Pool, Ithiel de Sola (1973): Public opinion. V: de Sola Pool, ur. *Handbook of communication*. Chicago: Rand Mc Nally.
- Popkin, Samuel (1991): *The reasoning voter*. Chicago: University of Chicago Press.
- Popper, Karl R. (1976): *Unended quest*. London: Fontana.
- Price, Vincent (1988): On the public aspects of opinion. *Communication research*, 15, 6: 659-679.
- Price, Vincent (1992): *Public opinion*. London: Sage.
- Price, Vincent in Donald F. Roberts (1987): Public opinion processes. V: Berger in Chaffee, ur. *Handbook of communication science*. Beverly Hills: Sage.
- Robbins, Bruce, ur. (1993): *The phantom public sphere*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Sennett, Richard (1979): *The fall of public man*. New York: Vintage.
- Shamir, Jacob in Michal Shamir (2000): *Anatomy of public opinion*. Chicago: Chicago University Press.
- Splichal, Slavko (1997): *Javno mnenje*. Ljubljana: FDV.

- Škerlep, Andrej (2000): Od refevdalizacije k deliberativni demokraciji. *Javnost / the Public-Vregov zbornik*, 7, (S) 83-92.
- Tönnies, Ferdinand (1998): *Kritika javnega mnenja*. Ljubljana: FDV.
- Tönnies, Ferdinand (1999): *Skupnost in družba*. Ljubljana: FDV.
- Wilson, Francis (1975): *A theory of public opinion*. Westport: Greenwood Press.
- Zaller, John (1992): *The nature and origins of mass opinion*. New York: Cambridge U Press.
- Zolo, Danilo (1992): *Democracy and complexity: A realist approach*. University Park: Pennsylvania University Press.

Avtorjev naslov:

Andrej Pinter, mladi raziskovalec,
Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana
e-naslov: andrej.pinter@guest.arnes.si

*Rokopis prejet junija 2002, dokončno sprejet decembra 2002.
Po mnenju uredništva je članek uvrščen v kategorijo:
izvirni znanstveni članek (s kvalitativno argumentacijo).*